

Malik KUCHIYEV,
Samarqand davlat chet tillar instituti o'qituvchisi
E-mail: kuchievmalik@gmail.com

SamDCHTI, (PhD), dotsent Q.Egamnazarov taqrizi asosida

FRAZEOLOGIZMLAR QO'LLANGAN SODDA STRUKTURALI ILOVA KONSTRUKSIYALAR

Annotatsiya

Maqolada ilovali elementlarning tabiatga xos bo'lgan xususiyatlardan biri, ya'ni uning tarkibida frazeologizmlarning qo'llanilish muammosiga to'xtalib, frazeologizmlarning ilovali elementlar tarkibida qo'llanilishi va uning strukturasi haqida fikr bildirilgan.

Kalit so'zlar: Ilova konstruksiya, frazeologik birliklar, funksiya, stilistik funksiya, perifraz, takror, badiiy tasvir vositalari, murakkab sintaktik butunlik, qo'shimcha ma'no.

PHRASEOLOGISMS ARE SIMPLE STRUCTURAL AUXILIARY CONSTRUCTIONS

Annotation

The article focuses on one of the natural productions of the applied material, that is, the problem of the use of phraseology in its content, and gives an opinion on the problem of the use of phraseology and its structure.

Key words: Application construction, phraseological units, function, stylistic function, periphrasis, repetition, means of artistic representation, complex syntactic integrity, additional meaning.

ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ – ЭТО ПРОСТЫЕ СТРУКТУРНЫЕ ВСПОМОГАТЕЛЬНЫЕ КОНСТРУКЦИИ

Аннотация

В статье отмечена одна из природоподобных особенностей прилагательных элементов, то есть проблема применения в ней фразеологизмов, а функции, выполняемые фразеологизмом в составе прилагательных элементов, и дается мнение о проблеме употребления фразеологии и ее структуры.

Ключевые слова: Прикладная конструкция, фразеологизмы, функция, стилистическая функция, перифраз, повтор, средства художественного изображения, сложная синтаксическая целостность, дополнительное значение.

Kirish. Bugungi kunda zamonaviy tilshunoslik sohasida ilova konstruksiyalarning lisoniy mohiyati, ularning badiiy matnda ifodalanishi bilan bog'liq struktur-semantik xususiyatlar va ularning tuzilishini aniqlash muammosi ko'pgina ilmiy izlanishlarning tadqiqot obyekti sifatida bugungi kunning dolzarb mavzularidan biri bo'lib qolmoqda. Ilova konstruksiya sintaktik-stilistik hodisa sifatida juda ko'plab tillarda ilmiy izlanishlar doirasida murakkab sintaktik butunlikning strukturaviy guruhlaridan biri sifatida talqin qilinadi. Murakkab sintaktik butunlik, bu- matnning bir ko'rinishidir. Hozirgi zamon nemis tili grammatik qurilishi sohasida bugungi kungacha juda ko'plab diqqatga sazovor bo'lgan ilmiy ishlar olib borilgan bo'lsa ham, uning ayrim tomonlari hali yetarlicha o'rganilmagan. Shu sababli, biz ushbu maqolada frazeologizmlar qatnashgan sodda strukturali ilova konstruksiyalar haqida so'z yuritamiz.

Keyingi yillarda tilshunoslikda ilova hodisasi, ilova konstruksiyalar, ilovali elementlar bilan bog'liq bo'lgan ilmiy tadqiqot ishlari salmog'i ortib bormoqda. Bunday ilmiy izlanishlar tadqiqotchilar S.E.Kryuchkov, M.E.Shafiro, N.S.Valgina, A.P.Velichuk, F.P.Sidorova (hozirgi zamon rus tili materialida), L.I.Burak (hozirgi zamon belarus tili materialida), F. Abdurahmonov, A. Mamajonov, B. Maksimov, A.A. G'afforov (hozirgi zamon o'zbek tili materialida), B.T.Tursunov, B.M.Axmedova, M.B.Begmatov, I.U.Mamasoliyev (nemis tili materiallari asosida) va boshqalar tomonidan olib borilgan. Ular ilova hodisasi haqida ma'lum tushunchalar berib, ushbu sintaktik qurilmaning struktura jihatdan turlari, ilova konstruksiya tarkibida bajarib keladigan funksiyalari, ularning sintaktik-semantik xususiyatlari, o'ziga xos ma'no nozikliklarini tadqiq qilishgan.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi.

V.V.Gavrilova ilova konstruksiyalar, ularning hozirgi zamon

nemis badiiy adabiyotida stilistik qo'llanishi masalalarini tadqiq qilib, bu borada quyidagi fikr-mulohazalarni aytib o'tdi: "Ilovali konstruksiyalarning badiiy matnda qo'llanishi muhim ahamiyat kasb etadi. Badiiy tasvir vositalarining ilova konstruksiya sifatida bajaradigan stilistik funksiyalarini alohida ta'kidlash lozim, ular kitobxonda emotsionallikni kuchaytirish, ma'lum qiziqish uyg'otishga xizmat qiladi" [3].

Demak, ilova konstruksiyada asosiy e'tibor qo'shimcha qilinayotgan so'z va birikmalar, gaplar (ilovali elementlar) orqali asosiy gapning mazmuniga nisbatan bildirilayotgan qo'shimcha ma'noga qaratiladi. Ana shu ilovali elementlar asosiy ifodaning ma'lum bo'lagini konkretlashtirib, ularning mazmunini to'ldirib keladi. Shu o'rinda, tilshunos olim M.Begmatovning quyidagi fikrlarini keltirishni lozim deb hisoblaymiz. Uning fikricha, "ilovali elementlar tomonidan asosiy ifodaning butunlay mazmuniga yoki uning biron-bir komponentiga nisbatan bildirilayotgan qo'shimcha ma'no quyidagicha kommunikativ xarakterga ega bo'lish mumkin: konkretlashtirish, to'ldirish, izohlash, reallashtirish va ba'zi hollarda umumlashtirish" [1].

Aynan ana shu to'ldirish, qo'shimcha qilish ilova aloqalarning xususiyatlarini ta'minlab beradi, ular nutq birliklarining birikib kelishini ko'rsatadi, bu birliklar to'liq fikrni shakllantiradi, ushbu fikrning kengayishiga, ma'no va emotsional jihatdan kuchaytirilishiga maxsus qo'shimcha nutq komponentlarini kiritish orqali erishiladi. Ta'kidlash kerakki, bu nutq birliklari (yoki komponentlari) asosiy ifodaga bog'lovchilar yordamida va bog'lovchisiz birikib keladi.

Ko'p hollarda ilova konstruksiyalarning komponentlari bir-birlaridan nuqta orqali ajratiladi, ba'zi tadqiqotchilarning tasdiqlashicha, ilova aloqalar nuqta, nuqtali vergul, tire, qavs va ko'p nuqta mavjud bo'lganda ham sodir bo'lishi mumkin. Ma'lumki, nuqta tugallangan to'liq yoki

to'liq bo'lmagan darak gaplar oxiriga qo'yiladi. Nuqtaning funksiyalaridan biri gapga ko'proq ma'nodorlik berishga harakat qilishdan iborat. Ham bog'lovchili, ham bog'lovchisiz ilova konstruksiyalarida bog'li matnni sintaktik bo'laklarga bo'lishda ilovada nuqta muhim rol o'ynaydi.

Taniqli tilshunos N.V.Cheremisina ilova aloqalarni murakkab sintaktik butunlik doirasida o'rganib, quyidagilarni ta'kidlab o'tadi: "Aytganlardan shu narsa aniqki, odatdagi gapni ilova konstruksiyasiga aylantirish uchun ko'pincha faqat birgina gap ohangi belgisining o'zi yetarli Ilova konstruksiyasida ohang ham sintaktik, ham tinish belgilari jihatidan asoslangan, buni ilovali element strukturasi qo'yilgan nuqta bildirib keladi..." [5]. N.V.Cheremisina tomonidan nuqtaning ilovali element va asosiy ifoda o'rtasida qo'llanilishi haqidagi fikrlari ilova konstruksiyasi bo'yicha olib borilgan keyingi lingvistik tadqiqotlarda yanada rivojlantirildi.

Odatda, ikki va undan ortiq kommunikativ mustaqil nutq birliklaridan tashkil topgan, gaplarni ajratib turuvchi nuqtalariga ega bo'lgan, mazmunan-grammatik aloqalar asosida bir butunga birlashgan, nuqta orqali harakat qiladigan murakkab birlik lingvistik adabiyotlarda "murakkab sintaktik butunlik" nomini oladi.

Muhokoma va natijalar. Bildirilgan fikr mulohazalarning hammasi shundan darak beradiki, nafaqat sintaktik, balki ma'no aloqalari ham bir gap chegarasidan tashqariga chiqishi mumkin. Jumladan, agar sintaktik aloqalar sintaktik tuzilish chegarasidan chetga chiqsa, unda moslashadigan so'z hokim so'zdan ajratiladi va ilova konstruksiyani hosil qiladi. Bu yerda shuni ta'kidlash lozimki, turli ilova konstruksiyalarining hosil bo'lishida nafaqat alohida so'zlar, balki so'z birikmalari yoki butun gaplar ham ishtirok etishlari mumkin.

Shu sababli, bir tomondan, bir gap – sodda yoki qo'shma gaplar doirasidagi ilova aloqalarni, ikkinchi tomondan, gap doirasidan tashqarida nisbatan tugallangan ifoda sifatida yaratiladigan ilova aloqalarni bir-biridan aniq ajratish lozim. Barcha holatlarda ilovali element ilova konstruksiyaning ajralmas qismi hisoblanadi. Bu yerda sintaktik aloqalarning ifodalanish usullaridan biri namoyon bo'ladi, bunda ilova bir fikrni bildiruvchi ikki yoki undan ko'proq ifodalarni, ularni ajratib turuvchi nuqta orqali bog'lash vositasi bo'lib keladi, ular sodda strukturani ifodalab kelishi mumkin.

Ma'lum bir sintaktik struktura ilova konstruksiyalarining o'ziga xos xususiyatlaridan biri bo'lib, unda ilovali element bog'lovchili yoki bog'lovchisiz kelishi mumkin va har doim nuqtadan keyin turadi. Quyidagi misol ushbu fikrni tasdiqlab keladi, demak ular sodda strukturani namoyon qiladi:

Pech mit dem Wetter. Es regnete in Strömen und die Spiele mussten immer wieder unterbrochen werden. (rundschau-online.de, 21. 8. 2001).

Ushbu misolda ilova aloqa ikki komponentdan tashkil topgan, bir-biri bilan shaklan va mazmunan bog'langan murakkab sintaktik butunlikni hosil qiladi. Murakkab sintaktik butunlik komponentlari o'rtasidagi ilova aloqaning yagona shakliyi ko'rsatgichi bu yerda bog'lovchi hisoblanadi. Ilova aloqaga ega bo'lgan murakkab sintaktik butunlik struktur va ma'no jihatdan tugallikka ega bo'ladi, uning ayrim komponentlarining ma'nosi butun murakkab butunlik ma'nosidan tashqariga chiqarilishi mumkin.

Ilova konstruksiyalar qo'shimcha xabar, fikrning belgisini ifodalash uchun xizmat qiladigan o'ziga xos sintaktik strukturalar bo'lib, "avval bildirilgan fikrga qo'shimcha ma'no sifatida yaqqol namoyon bo'ladi" [2]. Ilova konstruksiyalar belgisini ko'rsatadigan qo'shimcha axborotning semantik xususiyati o'zining formal ifodasini eng avvalo, ilova aloqalarning struktural vositalarida topadi: bu maxsus

biriktiruvchi bog'lovchi yoki uning semantik o'xshash so'zlari (o'rmini bosadigan so'zlar) – "qo'shimcha axborot berish g'oyasi"ni ifodalaydigan so'z va iboralardan iborat. Ular odatda alohida yoki so'z birikmalari shaklida qo'llanishi mumkin.

Qo'shimcha axborot (ilova) ko'rsatgichlariga ega bo'lgan bunday ilova konstruksiyalar matnda bo'laklarga ajratilgan va ajratilmagan strukturalarda namoyon bo'ladi; bu yerda sodda strukturali ilovali elementlarni kuzatishimiz mumkin:

Sie zogen in die Stadt um. Mit Kind und Kegel (Kühn. Zeit zum Aufstehen. S. 113).

Ta'kidlash joizki, ilova ma'nosi faqat maxsus ko'rsatkichlar - bog'lovchilar va ularni o'rni qo'llaniladigan so'zlar yordamida ifodalanmaydi. Ilova hodisasining asosiy va eng muhim ko'rsatkichlaridan biri intonatsiya hisoblanadi: ilova konstruksiyaning birinchi qismida ohang (ton)ning pasayishi va uzoq to'xtam (pauza), uni A.M.Peshkovskiy "ajratuvchi" deb atagan [4], ulardan keyin yozuvda odatda nuqta, so'roq yoki undov belgilari qo'yiladi. Pauza ajratib ko'rsatilgan konstruksiyalarning bir qismi – ilova qilinayotgan komponent boshlang'ich, bazaviy qism bilan sintaktik jihatdan bog'lanishi mumkin. Bunday bog'lanish strukturaviy jihatdan bog'lovchili yoki bog'lovchisiz amalga oshirilishi ko'zda tutiladi; bunday konstruksiyalar sodda strukturani ifodalaydi:

Das kleine Mädchen machte einen ganz erbärmlichen Eindruck. Seine Strümpfe zogen Wasser, und sein Kleid war zerknittert. (Gunter Hofe. Roter Schnee. S. 368).

Shunday qilib, kommunikativ jihatdan ajratilgan va ajratilmagan ilova konstruksiyalar o'rtasidagi farq ularning ilova ma'nosi struktural ifodalanishga ega bo'lishi yoki bo'lmasligida emas, balki ushbu ma'noning yetkazib berilish usullarining o'zidir: ajratilgan konstruksiyalarda formal usullar, struktural jihatdan kommunikativ ajratilmagan konstruksiyalarda esa, ko'p hollarda, ohang usullar orqali namoyon bo'ladi. Demak, ilova aloqaning maxsus ko'rsatkichlariga ega bo'lmagan konstruksiyalarda qo'shimcha axborot berish semantik munosabati uning qismlarining kontakt joylashuvi va maxsus ohang rasmiylashtirish orqali qo'llab-quvvatlanadi.

Ilova konstruksiyasidan tashqarida kam sonli ayrim struktural ham mavjud bo'lib, ularda ham ma'lum darajada ilova munosabatlari kuzatiladi. Lekin ularda ilova munosabatlari ancha kuchsiz va yetakchi semantik munosabat hisoblanmaydi. Ular ham ilovali elementlarga o'xshash "qo'shimcha ma'no" berish xususiyatiga ega bo'ladilar. Shu jihatdan, bunday tuzilmalarni ilovali elementlardan ilova ancha qiyinchilik tug'diradi, chunki har ikkalasi ham "qo'shimcha axborot berish" belgisiga ega bo'ladi, yani asosiy ifoda birikib kelgan ilovali element sodda strukturani ifodalab keladi. Masalan:

Morgen früh kamen sie wieder. In zwanzig Stunden (Bredel Willi. Die Söhne. S.263)

Ma'lumki, turli xil qo'shiladigan elementlar qo'shimcha izoh berish xususiyatlariga ega, chunki ular gapning oldingi qismi (asosiy ifoda)da bildirilgan fikr - mulohazalarni izohlab, to'ldirib kelmoqda. Shuning uchun ham, tilshunos olimlar asosiy ifoda va qo'shiladigan (ilovali) elementlar o'rtasidagi ilova munosabatlarini tadqiq qiladilar. Ta'kidlash kerakki, bu yerda "ilova konstruksiyasi foydasiga" ikki holat guvohlik beradi: birinchidan, qo'shimcha qilinayotgan qismda maxsus ilova ko'rsatkichining mavjudligi, ikkinchidan, uning gap strukturasi boshqa qismlar bilan sintaktik aloqa kirishishi. Har ikkalasi ham sintaktik konstruksiyaning muhim struktur belgisi hisoblanadi.

Xulosa. Xulosa o'rni shuni ta'kidlash kerakki, ilova konstruksiyalarga qo'shimcha axborot berish maxsus semantik munosabatga ega bo'lgan alohida sintaktik struktura sifatidagi gaplarga xos. Ular asosiy ifodaga qo'shimcha ma'no

ifodalovchi bitta ifodali element shaklida bog'lanib keladi va sodda strukturali ilovali element deb ataladi. Shuningdek, ilovali elementlar badiiy matnda bayon etilayotgan voqea-

hodisalarning tasvirini yanada to'ldirishga va aniqlashtirishga xizmat qiladi. Natijada ular tinglovchi uchun emotsionallikni, aniqlikni, obrazlilikni ta'minlaydi.

ADABIYOTLAR

1. Бегматов М.Б. Тўлдирувчилар билан ифодаланган иловали элементларнинг функциялари. Номзодлик диссертацияси. – Самарқанд, 1999. – 145 б.
2. Бегматов М.Б. Иловали элементларнинг матнда ифодаланиши. Таржима, ахборот, мулоқот-сиёсий ва ижтимоий кўприк. Халқаро илмий амалий анжуман материаллари. – Самарқанд. 2018, 403-404 б.
3. Гаврилова В.В. Присоединительные конструкции и их стилистическое использование в произведениях современной немецкой художественной литературы: автореф. дисс... канд. филол. наук. – Л., 1969. – 21 с.
4. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. М.: Учпедгиз, 1956. –511 с.
5. Черемисина Н.В. О присоединительных конструкциях в современном русском языке. Научный записки Харьковского гос. пед. ин-та, 1958. Т.29. –С. 91-103.
6. Bredel Willi. Die Söhne. Aufbau Verlag. – Berlin und Weimar, 1979. – 558 S.
7. Hofe Gunter. Roter Schnee. Verlag der Nation. – Berlin.1976. – 512 S.
8. Kühn August. Zeit zum Aufstehen. Frankfurt a. M.: S. Fischer Verlag, 1975.
9. Seghers Anna. Das Vertrauen. Aufbauverlag. – Berlin und Weimar. 1971. – 155 S.
10. Anorqulov, S. I. (2020). TOPONYMS AS CULTURALLY SIGNIFICANT LANGUAGE UNITS. Theoretical & Applied Science, (9), 442-447.